

KISS GY. CSABA (1945) Budapest

KISS GY. CSABA

Harminc éve: a változások lépcsőin (1989 nyarán)

Úgy éreztem akkor, mintha újabb és újabb lépcsőfokra kellene fölmásznunk/hágnunk. Egyszer ment vidám lendülettel, másszor alig, lihegve. És olyan lépcsőre, amelynek nem tudjuk, mi van a tetején. Hogy milyen viszonyok között élünk (és nőttünk föl), arról volt valami fogalmunk. De hogy miként lehet ebből a fölpuhult diktatúrából demokratikus politikai berendezést, működő piacgazdaságot teremteni, arról kevés fogalmunk volt.

„A magyar temetés volt a lengyel választások mellett a másik mérföldkő Kelet-Európa háború utáni történetében” – írta röviddel a sorsfordító esztendő után az események nyugat-európai megfigyelője, Timothy Garton Ash (*The Magic Lantern*, New York, 1990). Kétségkívül, június 16-án az átmeneti időszak harmadik nagy tömegmegmozdulásán vehettünk részt a Hősök terén. Az 1988. június 27-i erdélyi falurombolás elleni tüntetés és az első szabad március 15. megünneplése után. Olyan események voltak ezek, amelyek láthatóan bizonyították a magyar társadalom szándékát a változtatásra. Visszatekintve szinte természetesnek látszik, hogy milyen irányba mutattak a közösségi kivonulások ezen alkalmi. De azért nem szabad elfelejteni, hogy sok ilyen alkalom nem volt, összehasonlítva az őszi NDK-beli, majd csehszlovákiai tüntetéssorozatokkal, nem beszélve a lengyelek évtized óta tartó látványos ellenállásával. Föl kell tenni a kérdést, mennyire lehetett többségnek tekinteni nálunk a változást akarókat. A nyári pótválasztások első fordulóján Szegeden és Kiskunfélegyházán nem született eredmény, mivel a részvétel nem érte el az 50%-ot. A nyugati megfigyelő – svájci újságíró – így összegezte ekkor a véleményét: „Mind a két országban a demokratikus átalakulás folyamata az eddig korlátlanul uralkodó kommunisták számára szakítópróbához érkezett. A centrifugális erők olyan nagyok lettek, hogy a szakadások többé alig visszatarthatók” (Astrid Frefel, *Der Bund*, [Bern,] 1989. június 24.). Olyan határok átlépéséig juthatnak el a fejlemények, amelyek akár az európai egyensúlyt is veszélyeztethetnék – így a következtetés.

Míg az újratemetés előtt Bécsben és Párizsban jártam, fontos fordulat következett be a kerekasztal-tárgyalások dolgában. Június 10-én megállapodtak a hatalom képviselőivel (a fő partner érthetően az MSZMP volt, nem a kormány) a tárgyalások megkezdéséről. Érdekes idézni Sólyom László akkori nyilatkozatát: „A jövőre nézve azt kell látnunk, hogy az itt tárgyaló felek egyike sem képviseli a magyar népet.” Fontos és súlyos megállapítás. Van, aki a magyar átmenetet „törvényes forradalomnak” nevezi, s az ugyan nem vitatható, hogy az átalakulás következményei forradalminak tekinthetők, de magának az útnak a legitimitásával kapcsolatban lehetnek kétségeink. Egyszerűen szólván: nem volt meg hozzá a feleknek a kellő fölhatalmazásuk a magyar polgároktól. A *rendszer váltás forгатókönyve* címmel kiadott többkötetes dokumentumgyűjtemény bevezetője is leszögezi: „Habár az EKA jó okkal tételezte fel, hogy szervezetei mögött jelentékeny társadalmi támogatottság áll, valójában legitimitása épp olyan problematikus volt, mint azoké, akikkel tárgyalásokba bocsátkozott” Bozóki András–Ripp Zoltán). Valamerre mégis el kellett indulni, ott volt a lengyel példa (persze náluk mások voltak a körülmények, a mindennapi életviszonyok kilátástalanságával), és mindkét oldal (mert alapjában véve kettő volt) bízott abban, hogy idővel előnyére tudja fordítani a helyzetet. S végül született egy fontos alkotmánymódosító megállapodás, ha nem is épp olyan, mint amilyen a majtényi síkon (ahogy Esterházy Péter vizionálta a Hitelben – *Az új rizsa*, 1989/2), de egy olyan kompromisszum, amelyben benne voltak a kommunista hatalom elszámolás nélküli átmentésének lehetőségei. Lehetett volna másként? Nem tudom. Mindenesetre az alkotmányozó nemzetgyűlés kérdése – a tiszta lap nyitásának lehetősége – fokozatosan lecsúszott a napirendről. Baljós jelként jutott eszembe 1918 ősze, amikor szintén elmaradt az alkotmányozó nemzetgyűlés. 1988 januárjában nem véletlenül választottuk az

Részlet a szerző *Harminc év után: 1989–1990* című kötetéből.

első Jurta-fórum témájául a magyar parlamentarizmus kérdését. Bihari Mihály nem ok nélkül látta egyértelműen az alkotmányozásban a rendszer átalakításának archimedesi pontját. Az ideiglenes elnökség első alkalommal október 30-i állásfoglalásában vetette föl az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának a gondolatát. A következő időben rendszeresen megismételt követelésünk volt ez. Bozóki András tanulmányában (*Szemérmes alkotmányozás – Rendszerváltás és jogállami forradalom 1989-ben*) nem kis malíciával írja: „Pozsgay Imre támogatói felvetették az »alkotmányozó nemzetgyűlés« összehívásának gondolatát...” Kicsit csavarva a dolgokon és némi idő távlatából: Gyurcsány Ferenc egykori minisztere címkézi ilyenformán az MDF-et. Tény és való azonban, hogy november–december s január folyamán inkább csak hirdettük ezt a gondolatot, nem történt meg a hozzá vezető lépések végiggondolása és kidolgozása. Kónya Imre említi visszaemlékezéseiben, hogy a hatalom által készített alkotmány koncepciójának megvitatásán találkozott Bíró Zoltánnal – ez 1989 februárjának közepén lehetett. Így idézi föl beszélgetésüket: „Megjegyeztem, hogy a Jogászfórumnak rokon-szenves az MDF alkotmányozó nemzetgyűlésre vonatkozó javaslata, s örülök, hogy Bíró Zoltán most itt ül mellettem, megkérdeztem tehát, hogyan képzeli az MDF az alkotmányozó nemzetgyűlés összetételét (?), azt mondta: »A javaslathoz ez a része még nincs kidolgozva.«” Kétségtelenül: jelentős a mulasztásunk ebben a kérdésben. Ami az időt illeti, több mint három hónap. A fölgyorsult viszonyok között ez behozhatatlan késést jelentett. Nehéz rá mentséget találni. Emlékszem az elnökség órákon át tartó vitáira, ahol rengeteg harmadrangú kérdés került napirendre. Az MDF vezetősége nem hozott létre egy különbizottságot az alkotmányozó nemzetgyűlés lehetőségének szakmai elemzésére. Pedig ekkor már számos jogász volt az elnökségben és a választmányban. Gyakran fölösleges dolgokon hosszasan rágódtunk. Jól emlékszem, tárgyszerűségével milyen üdítő alkalom volt, amikor Für Lajos bemutatta az elnökségnek Balsai Istvánt és Salamon Lászlót, két ügyvédet, ha jól emlékszem, akik a választásokkal kapcsolatban tartottak szakszerű tájékoztatót. De tagja volt az elnökségnek Sólyom László, Furmann Imre, a választmányban pedig Horváth Balázs. Jogászok mind a hárman. Nem volt visszhangja, folytatása Szabad György január végi kezdeményezésének, aki azt vetette föl, hogy a jelenlegi országgyűlés alkosson törvényt az ideiglenes alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáról. Ő volt az, aki rendszeresen tájékoztatta az elnökséget, mi történik az ellenzéki kerekasztal megbeszélésein. Joggal említette életinterjújában: „...március végétől az MDF-et lényegében én képviseltem” (*Aradtól az országgyűlésig*).

Június 13-ra tűzték ki a nemzeti kerekasztal megnyitóját. Előtte az elnökség kijelölte az MDF tárgyalódelegációját, amelynek első embere Für Lajos volt. Mellette Szabad György, Sólyom László és – elsősorban Csoóri javaslatára – Antall József képviselte szervezetünket. Für Lajos talán két hét múltán visszaadta a megbízatást azzal, hogy ez nem reá szabott munka. Nem kis felelősséget hárított el ezzel magától. Fontos tér nyílt ekkor az alapos közjogi ismeretekkel bíró Antall József számára, aki nagy energiával és hatékony vitaképességgel kapcsolódott be a munkába. Június 21-én a tárgyaló felek megállapodtak a munkarendről, s abban, hogy a tárgyalások fő célja a demokratikus átmenet megvalósítását szolgáló elvek és szabályok meghatározása. A kerekasztal politikai főbizottsága mellett tizenkét munkabizottságban kezdődött a munka. A politikai kérdések között szerepelt a köztársasági elnök jogállásának kérdése, az alkotmánybíróság föllállítása, a választójogi törvények kialakítása, a tájékoztatási törvény megalkotása. A gazdasági és szociális válság problémáiról is szeretett volna tárgyalni a hatalom, ez persze kétélű kérdés volt. Az MDF elnökségi ülésén június 19-én Csengey Dénes kifejtette, ha belemennénk a gazdasági helyzet megtárgyalásába, akkor már mi is magunkra vállalnánk a csődöt. Ez világos álláspont volt, az viszont visszatekintve komoly mulasztásnak látszik, hogy nem készült megállapodás a gazdasági átalakulás szabályairól, amikor már nyakló nélkül folyt az ellenőrizetlen privatizáció. A következő hetekben egyre inkább világgossá vált, hogy a magyarországi átmenet főutcáját a kerekasztal-tárgyalások jelentik. Mégpedig hosszú ideig a nyilvánosság kizárásával. A július 29-i választmányi ülésen fogalmazta meg Gazsó L. Ferenc, hogy a nemzeti kerekasztalt akár új hatalmi centrumnak tekinthetjük. Antall József vette át az MDF-küldöttség vezetését, rendszeresen tájékoztatta az elnökséget, újabb és újabb kérdésekben kért állásfoglalást. Jól látta, hogy a szervezési kérdésekkel és a pótválasztásokkal elfoglalt és néha szétforgácsolt elnökség nem képes követni a maga teljes szélességében és mélységében a tárgyalásokat, így fokozatosan önálló tevékenységi mezőt teremtett magának. Természetesen ezután mint meghívott rendszeresen részt vett az elnökség ülésein. A nemzeti kerekasztalnál eleinte a kijelölt politikai kérdésekre kerestek választ, de egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy elkerülhe-

tetlen lesz az alkotmánymódosítás. Fokozatosan fordultak a tárgyalások abba az irányba, hogy végül augusztus végére megtörtént az alkotmány szinte teljes újraírása. Így születtek meg olyan elfogadott javaslatok, hogy állítsassék föl alkotmánybíróság (Sólyom László jó ideje munkálkodott ezért), továbbá, hogy a köztársasági elnök jogállásának meghatározásakor – Antall József javaslatára – az 1946. I. sz. törvény legyen a kiindulópont.

Visszatérve a június végi napokhoz, amíg Krakkóban jártunk, megszületett a döntés az MDF párttá alakulásáról: az elnökség és a választmány közös nyilatkozatot adott ki erről június 24-én. A helyi szervezetekből beérkezett vélemények 81%-a támogatta a párttá alakulást. Ez egyébként megfelelt az MDF-szervezetekben általam tapasztalt közhangulatnak. A demokrácia politikai formája a többpártrendszeren alapuló parlament. Ebben nem volt köztünk nézetkülönbség. De a döntéssel egyáltalán nem nyugodtak meg a kedélyek a vezető testületekben. Megérhettük a pártmozgalom kérdésének további démonizálását. A július 3-i elnökségi ülésre Csoóri Sándor kételkedő levelét élettársa, Balogh Júlia hozta el. Timkó Iván pedig – bizonyos fokig Csoóri megbízottjaként – kifejtette, hogy a párttá alakulásról született döntéssel az emberek egy része úgy érzi, kizárták őket a Magyar Demokrata Fórumból. A mai magyar társadalomban szerinte nincsenek meg a feltételei a tiszta klasszikus pártoknak. Ezzel szemben Antall József viszont határozottan állította, igenis klasszikus pártra van szükség (MDF Archívum, 1989). Fekete Gyula szintén élesen bírálta a döntést, szerinte a nemzeti mozgalomként induló MDF-nek ez a végét jelentheti.

Ösztönzésnek éreztem a Szolidaritás által gyakorlatilag megnyert lengyel választást, így még nagyobb kíváncsisággal készültem a krakkói útra. Június 22–24. között nagyszabású konferenciát terveztek az átalakuló Közép-Európáról, s oda a magyar ellenzék is – ritka kivételként az MDF-en keresztül – meghívást kapott. Hónapok óta folyt a rendezvény előkészítése. Még november végén kaptam az első följegyzést ebben az ügyben Szesztay Andrásról, aki lengyel felesége révén is kötődött Krakkóhoz. Ő volt a fő közvetítő. Vele először még 1974-ben találkoztam nálunk, a Lengyel Kulturális Központban, később azután a pasaréti református gyülekezetből és a Magyarságtudományi Intézet bedolgozójaként ismertem meg jobban. Lakitelektől ott volt az MDF-ben. Igazi kapcsolatépítő, hálózatszövő személyiség, később az Etikai Bizottság tagja is volt darab ideig. Fő partnere pedig Stefan Wilkanowicz, a krakkói Znak című folyóirat első embere, aki II. János Pál krakkói köréhez tartozott, s 2019 januárjában töltötte be életének 95. esztendejét. Ő egyengette Pozsgay Imre látogatásának útját a pápánál. Márciusban itt volt Andrzej Potockival az Állampolgári Bizottság képviselőjeként az MDF első országos gyűlésén. Fontos szerepet játszott az ellenzéki mozgalmakban, visszaemlékezések szerint tőle származik az 1997-es lengyel alkotmány emlékezetes preambulumban a megengedő fogalmazás az Istenben hívő polgárokról, illetve azokról, akik ebben nem osztoznak, de tiszteletben tartanak más forrásokból származó egyetemes értékeket. A konferenciát független lengyel értelmiségiek kezdeményezték, a Lengyelország Európában nevű külpolitikai munkaközösség alapítói. A Szolidaritáshoz kapcsolódó katolikus ellenzéki csoportok a kerekasztal-tárgyalások idején egyre bátrabban kimerészkedtek a nyilvánosságra. *Közép-Európa – illúziók vagy esélyek?* címet adták a tanácskozásnak, ami jól kifejezte akkori érzéseinket. A szóba hozandó nagy témakörök: Közép-Európa fogalma, Nyugat-Európa és Közép-Európa, Európa egysége, jövőnk esélyei, a Szovjetunió és Közép-Európa, Ausztria–Németország és Közép-Európa, egyházak Közép-Európában. Január közepén küldtem el az egyik fő szervezőnek, Zygmunt Skórzyńskinak az általunk javasolt résztvevők listáját. Azt kérték, lehetőség szerint a hat-nyolc fős csoport lehetőleg koalíciós jellegű legyen. Eljutott hozzánk, hogy örülnének Pozsgay Imrének (akire nem számíhattunk) és Konrád Györgynek. Az MDF-ből Joó Rudolf, Szesztay András és Entz Géza jött mellettem szóba. Nyomatékkal javasolta még András Vass Csabát a Népfrentől, akit magam is ismertem. „Tudod – magyarázta róla –, marxista alapon gondolkodik ugyan, de nagyon közel áll hozzánk. Eszerint ő lehet köztünk a reformkommunista – mint Pozsgay embere.”

Lengyelországhoz mérve a magyar társadalmat inkább beletörődőnek, közömbösnek éreztem. Pedig a nyolcvanas évek elején, a hadiállapot bevezetése utáni időben náluk is terjedt a tehetetlenség érzése, egyfajta apátia, de működött azért konspiráció, értelmiségi ellenállás bontakozott ki meglehetősen kiterjedt körben, és háttér volt mindehhez a katolikus egyház széles és biztos hálójára. Nálunk nagyon mély volt a kádári rendszer elfogadása, sőt, a vele való azonosulás is. Tapasztalhattam ezt már 1980–81-ben, a lengyel Szolidaritás tömegessé váló mozgalmának idején. Döbbenetes volt a magyar értetlenség, a szerény jólét féltése, az a jelenség, amelyet én annak idején bendősovinizmusnak neveztem. Mert nálunk nem voltak üresek a húsboltok, mint Lengyelországban vagy Romániában. Ez a vilá-

gok legjobbika, és nehogy változzék valami, mert akkor úgyis csak rosszabb lehet. Nem tudom, anekdota-e, vagy meg is történt, Szegedy-Maszák Mihály mesélte akkoriban, hogy egy dunántúli gimnáziumban íratott dolgozatot *A kőszívű ember fiáról* a tanárnő. Az volt a feladat, hogy mutassanak be a regény alapján egy alakot a Baradlay családból. Az egyik diák magát Baradlay Kázmért választotta. Amikor kérdezte tőle a tanárnő, miért éppen őt, csak annyi volt a válasza, mert manapság az ő magatartása a jellemző. Vagyis: ne mozduljon a világ, hanem álljon. Számosan dolgoztak eme közérzület erősítéséért nálunk, a televízió, a rádió, az újságok, Hofi Géza és sokan mások. Úgy éreztem rosszabb percekben, szinte megingathatatlanok nálunk a rendszer bástyái. A változást ezért hosszú folyamatnak képzeltem el. Tudtuk, hogy most kedvezőek a nemzetközi körülmények – ez ritkán történt meg velünk a 20. században –, ám nem lehet tudni, meddig tart még ez a jó széljárás. Mindenesetre ezekben a hetekben sem töltött el valami túl nagy optimizmus. Építsük csak a mi hálózatunkat következetesen, küzdjünk a szabad választásokért, majd a többpártrendszerben ellenzékiként megtanuljuk a parlamenti politizálást, gondoltam. Józan fejvel nem hittem, hogy megnyernék a választásokat, ha most – 1989 júniusában – tartanák őket. Effélét mondtam Bécsben is, amikor interjút kértek tőlem.

A változó Közép-Európa volt tehát a krakkói tanácskozás témája – a lengyel választások után bő két héttel. Busszal utaztunk Krakkóba, emlékezetem szerint hárman együtt, Konrád Györggyel és Borsi-Kálmán Bélával (aki a román ügyek szakértőjeként jött velünk). Nekem is fölfedezés volt, így mutattam Konrádnak az országútról jól látható Bábaszékot, a *Szent Péter esernyőjének* fontos helyszínét, a két templomtoronnyal együtt inkább csak falunak látszott a regény kisvárosa. A Magas-Tát-rában álltunk meg azután vagy félórás szünetre, egy közeli talponállóban hajtottunk föl egy boroviczkát, *A látogató* írója otthonosan forgolódtott a pultnál könyöklő, munkásformájú szlovákok között. A határon azután hosszabb időre elvitték megvizsgálni az útlevelét, csak az övét, „hozzá vagyok már szokva”, mondta legyintve. Krakkóban azután a buszállomáson tekingettem körbe, méregettem, változott-e az emberek arca a választások óta. Nagy különbséget nem éreztem. Csomagokkal, cekkerekkel az érkezők, indulók, többnyire szegényes öltözetben.

Nagy füstje és lángja volt a krakkói tanácskozásnak. A helyszín a dominikánus kolostor modern tanácskozóterme. A nyolcvanas években komoly kulturális intézményhálózatot működtetett a katolikus egyház. Gyűjtőhelye volt az ellenzéknek a hadiállapot éveiben. A változások szagára idegyűltek Krakkóba a külföldi újságírók, az úgynevezett Kelet-Európa-szakértők néhány nyugati országból, helybeli lengyelek és persze hazai ellenzékiek, akik már nem is voltak egészen azok, hiszen a Szolidaritás még a miniszterelnöki pozíciót is célba vette, hallgatólagosan elfogadva, hogy esetleg Jaruzelski tábornok lesz a köztársasági elnök. Erhard Busek osztrák néppárti politikus, akkor emlékezetem szerint Bécs alpolgármestere, a közép-európai átalakulások hűséges támogatója itt is megjelent csapatával, köztük Emil Brix, akivel együtt írtak könyvet térségünkről (később azután krakkói osztrák főkonzul). Az átmenet olyan ismert nevei, mint Timothy Garton Ash, a Párizsban élő emigráns cseh Antoni Liehm vagy Piotr Wandycz amerikai lengyel történész, Karl Schlögl német közíró, Jevgenyij Ambarcumov szovjet közigazdász, François Saint-Ouen, a genfi Európai Kulturális Központ munkatársa és sokan mások. Örömmel fedeztem föl köztük Reszler András professzort Svájcban. A nagy tumultusban elinte nem volt könnyű eligazodni. Szerencsére még nem érvényesült az angol nyelv mindent lehangoló ereje, rajta kívül franciául, németül és lengyelül is lehetett szólni. Zygmunt Skórzyński bevezető szavaival kezdődött a rendezvény az integrálódó Nyugat-Európa és a dezintegrálódó Kelet-Európa között található Közép-Európáról, amely jelenleg mély gazdasági válságban van. Úgy fogalmazott, hogy a szovjet blokkban Lengyel- és Magyarországnak sikerült a legtöbbet visszaszereznie egyenjogúságából. A lengyelek mellett ezért a magyarok csapata a legszámasabb a konferencián. Az első szekcióban Wilkanowicz szerkesztő úrral elnökölhettem. Ekkor tartotta meg bevezető előadását Konrád György, akit nagy kíváncsisággal hallgattak. Fő vonalakban ismertette, hogyan értelmezi ő Közép-Európát, „antipolitikai” fejtegetései nekünk különösebb újdonságot nem jelentettek. Andrzej Krasiński lengyel szociológus volt a másik előadó, aki a térség jellemzéséről szólt, a nyugati keresztényiség kulturális szférájához tartozó országokra helyezte a hangsúlyt, elsősorban Csehszlovákiát, Lengyelországot és a Német Demokratikus Köztársaságot számba véve. Úgy, mint Közép-Európa, és nem Kelet-Európa, ahol a civil társadalom szerepe meghatározóan fontos lehet. Azt hangsúlyozta, hogy nincs szó törekvéseinkben a nemzetközi rend fölborításáról, a szükséges leszerelés mellett a Varsói Szerződéssel ezután is megmaradó katonai szervezetként számolni kell. A következő nap kaptam szót az európai egységről szóló szekcióban.

Otthon is töprengtem, miről kellene beszélnem, hogyan lehetne szóba hozni a kisebbségi kérdést. Ezért próbáltam meg a közép-európai nemzeti kérdéstről elmondani véleményemet. Néhány éve törtem már a fejem, miképp, milyen kategóriákkal lehet szólni nemzetközi közegben a számunkra oly fontos kérdéstről. Így bíraltam, ahol lehetett, térségünknek kirekesztő, kisebbségekkel türelmetlen „nemzetállamát”. Hogy ezt mennyire értették szavaimból Krakkóban, nem tudom. Fölszólalásomnak csak a magyar változata maradt meg, így gondolom, magyarból tolmácsoltak. Talán inkább németül kellett volna elmondani. Némi rövidítéssel teszem itt közzé.

EGYSÉG ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉG – A NEMZETI TUDAT POZITÍV, ILLETŐLEG NEGATÍV SZEREPE

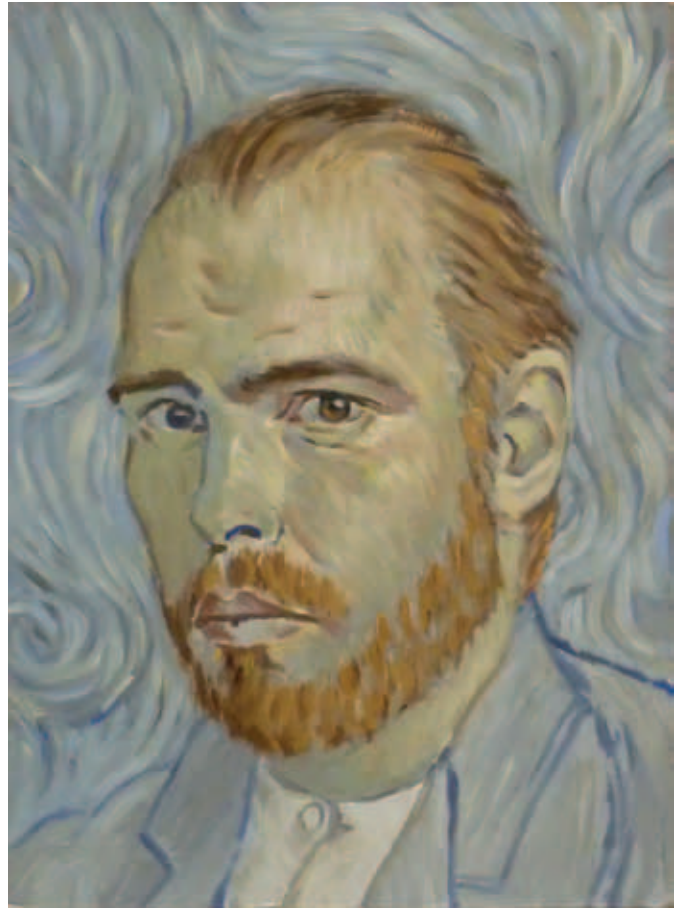
Mintha a 19. század nagy integrációs és expanziós hullámainak fokozatos lecsillapodása után az utóbbi évtizedekben ismét a sokféleség, a változatosság, a különbözőség értékei kerülnek előtérbe. A múlt században, majd a mi századunkban is, föltartóztathatatlanak látszott az egységesülés dinamikája, újabb és újabb „nemzetállamok” jöttek létre, amelyekben a piac, a modern hadsereg, a közlekedés, a tömeghírközlés homogenizáló hatása legyűrte a helyit, a regionálisat, a kisebb nyelveket, a dialektusokat. [...] A „nemzetállam” csődje ma már nyilvánvaló; akkor is, ha reflexeinkbe ivódott az a gondolkodásmód, amelyik állam és nemzet közé egyenlőségjelet tesz, sőt, automatikusan azonosítja államok határait nyelvek határaival. Nemzetállamok azonban vannak, határaikon át némelykor nem is egyszerű a közlekedés, különösen a mi Európánkban. [...] Beszélni kell esélyeinket kutatva a nemzetről is. Éppen Európának ezen a tájain különösen fontos ez, hiszen annyi nagyság és nyomorúság következett belőle, hogy elodázhatatlan a tisztázás megkezdése. A legegyszerűbb volna minden nacionalizmust megbélyegezni és elítélni, és az univerzális értékekről beszélni csupán. Demokrácia, jogállamiság, garantált emberi jogok – és automatikusan megoldódnak azok a gondok is, amelyeket „nemzetinek” neveznek. Két évszázada mennyi illúzió volt az alapja ez a gondolatmenet! Így gondolták például 1848-ban a magyar liberálisok. Ott volt rögtön a figyelmeztetés: „Mi a szabadságot nemzetiség nélkül kaptuk” – írta a nevezetes tavaszon Viliam Pauliny-Tóth szlovák politikus. Marx ellenforradalmároknak minősítette a magyar forradalom ellen Bécs oldalán fölkelő szlávokat és románokat, akik persze elsősorban különbözni akartak, nyelvi és kulturális követelésekkel léptek föl. Antidemokratikus nacionalizmus – mondhatjuk visszatekintve ezekről a mozgalmakról, de el kell ismerni, a magyar forradalom vezetői tévedtek abban, hogy elegendőek a minden egyén jogait garantáló liberális törvények; a kisebbségek, a más nyelvet beszélők igénye jogos volt, regionális és kulturális közösségekre is érvényes a „semmit rólunk nélkülünk” elv. Európa középső sávját, a német és az orosz nyelvterület között, nézetem szerint épp a nemzeti ideológia és a nemzeti identitás alakulása különbözteti meg történelmileg Nyugat-, illetve Kelet-Európától. Itt ugyanis viszonylag kisebb népek élnek, gyakran nagy vegyes nemzetiségű területeken, ahová olyan korban érkezett meg – nyugat-európai importárúként – a modern nemzetállam eszméje, amikor hatalmas birodalmak alattvalói voltak az e tájon élő népek. A nemzet célkitűzése szétválaszthatatlanul összekapcsolódott az önrendelkezéssel és a függetlenséggel. Csakhogy a „nemzetállam” a dinasztikus birodalmak rovására látszott megvalósíthatónak. Közép-Európa fogalmához hozzátartozik ez a kérdéskör is szerintem: a nemzetivé válásnak a sajátos útja és körülményei, aminek következtében mindmáig eltérő ebben a sávban a *nemzet* terminus jelentése attól, ami az európai civilizációban elterjedt. A nemzetfogalom Gdańsktól Triesztig és Konstancáig némiképp skizofrén jellegű, hiszen egyszerre kíván érvényes lenni két egymástól különböző jelenség-szférában: a politikaiban, ahol a nemzeteket államhatárokat választják el egymástól, másrészt a kulturálisban, ahol a természetes nyelvek határolnak körül egy-egy etnikumot. Szlovénia Jugoszlávia egyik tagköztársasága, a szlovén kulturális tér viszont átnyúlik Olaszországba, Ausztriába és Magyarországra. Ezek között az etnikai viszonyok között nemzetállamot csakis egymás rovására lehetett tervezni és megvalósítani. Rendre így is történt mind a 19., mind a 20. században. [...] És az anyanyelvi, kulturális jogok ma is megannyi problémát jelentenek térségünkben. Úgy tetszik, 1945 után az állami ideológia fokozatosan – hol előbb,

hol később – magába olvasztotta a 19. századi államnacionalizmust. De ettől mindenképpen el kell különítenünk a nyelvi-kulturális sajátosságokat védő törekvéseket. Továbbra is kísért a nemzet többértelműsége a mi tájainkon. És nem lehet elválasztani attól, ami történelmileg hozzákapcsolódott, hiszen nemzet és állam meglehetősen hosszú ideig a legtöbb itt élő nép számára elvált egymástól. [...] A viszonylagos gyöngeségből fakadt a közép-európai népeknél a nemzeti tudat kompenzáló jellege. A csekély erő, a viszonylag kis terület, a politikai intézmények hiánya készítette arra az ideológusokat – gyakran költők vagy tudósok voltak –, hogy vágyaikat határtalanná növeljék, illúziókat csöpögtessenek a közösség tudatába. Szinte kivétel nélkül mindegyik nemzeti mozgalom elkészítette expanzív jellegű vágytérképét, amelynek megvalósítása a más nyelvűek, a szomszédok rovására történhetett. [...] A közép-európai értelmiségnek ebben a tekintetben igen nagy ma a felelőssége. Egytől egyig mindegyik nemzet gondolkodóinak bele kell építenie a nemzeti öntudatba az együttműködés, a dialógus gondolatát, mégpedig nemcsak az általánosság síkján, hanem a szomszédok, a kisebbségek tekintetében is. Törekvéseinknek abba az irányba kell hatni, hogy jobban ismerjük egymást, keressük az együttműködés konkrét formáit. Tudatosítsuk: közös erőfeszítéssel mindnyájunknak nagyobb esélye lesz Európához visszatérnünk. Közép-Európa nekünk annyit jelent, hogy ez a mi kontinensrészünk nem marad valaminő senkiföldje ellenséges blokkok között, hanem itt is kibontakozhatnak az európai értékek.

Sorra következtek az érdekes előadások és hozzászólások. Különös kíváncsisággal hallgattuk a Gorbacsov szakértőjének tartott Ambarcumov fölszólalását, aki expressis verbis leszögezte, a Brezsnyev-doktrína halott, és a jövőben a „három Európa” (így mondta) együttműködése adhatja közös esélyt számunkra. Minden kétséget kizáróan az érdeklődés középpontjában a friss lengyel események álltak. Hogy miképpen folyik a kormányalakítás, mi lesz az ellenzékbe szoruló kommunista párttal. Persze a szünetekben, a folyosói beszélgetésekben minket is gyakran kérdeztek. Újra megtapasztalhattam, milyen keveset tudnak az MDF-ről, és mennyi a pontatlan és téves információ rólunk. Gyakorlatilag minél több emberrel beszélni, kapcsolatot teremteni. Szólásunk Tyniecben volt, a bencés kolostor vendégszobáiban. Más volt ez a hely, mint amikor huszonöt éve kirándultunk ide Krakkóból Piotrral és Terezával. Mintha akkor messzebb lett volna a várostól. A Visztula fölötti sziklán ül a bencés kolostor, itt már a folyó jóval kisebb, mint Krakkóban. Jön Mazowiecki, üzenték estefelé, látására egy nagyobb helyiségben gyűltünk össze. Csapatával érkezett, szemmel láthatóan fáradtan. A designált miniszterelnök. Mi mindenről kellett tárgyalnia, magyarázta. Az egyik legfontosabb kérdés, hogy nem kívánják átvállalni a felelősséget a csődhelyzetbe került országért. Nem látszik vidám menetelésnek. De ami történt a választásokkal, a fordulat, az vissza nem fordítható. Az egyik reggel a buszban a belgiumi lengyel Leopold Unger mellé kerülök, évek óta ismerem nagyszerű *Brüsszeli leveleit* lengyel tájékoztatóm egyik meghatározó forrásából, a párizsi *Kultura* című folyóiratból (néhány éve rendre megérkezik az Akadémiai Könyvtárba). Magyarországról beszélgetünk. Miután fölvezetem, hogyan látom helyzetünket, s magyarázom, mekkora nálunk a támogatottsága az MSzMP-nek, nyugtat s bátorít: „higgye el, az MDF fogja megnyerni a választásokat”.

Megkapom másolatban Zbigniew Brzeziński május 29-i krakkói előadásának szövegét. Többek között arról beszélt a Jagelló Egyetemen, hogy a jövőben Lengyelországnak és Csehszlovákiának szorosabb kapcsolatot kell kialakítani, a két állam konföderációjára van szükség. Amiről, jut eszembe, a világháború alatt már az emigráns kormányok képviselői tárgyaltak. Nagyon bennem maradt ez a mondat. Amikor hetekkel később programunk külpolitikai fejezetének közép-európai részén töprengtem, nyomtatékkal hangsúlyoztam, hogy Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország mind szorosabb együttműködésére van szükség.

Visszafelé egyedül jövök haza, Zakopanében tölthetek egy éjszakát egy apácák által fönntartott vendégházban. Lavórból lehet mosdani, de régimódi vidéki rend, csend és tisztaság. Van időm, kisértelhetek délelőtt az egyik dombháttra, fönt, a hegyeken még hó. Hirtelen vidéki MDF-es köszön rám. Bizakodás és optimizmus cseng a szavaiból, hív, látogassam meg őket. Busszal kelek át a Tátrán Poprádra, mint negyedszázada, amikor először mentem erre – kifelé. Nézem a poprádi állomáson a vonatra várókat. Fürkészem az arcokat, diákok zsvajognak, falusi nének kosarakkal, bőröndöket őrző urak. Mintha ez más világ volna, mint ahonnan jöttem és ahová megyek.

POSTA MÁTÉ, *Így festetek ti (Schiele)*, 2014

◀ POSTA MÁTÉ, *Így festetek ti (Jacques-Louis David; van Gogh; Seurat; Klimt)*, 2014